

12 illik təhsilin bəzi məsələlərinə dair

Müasir təhsil sistemində doğru

Azərbaycanda təhsil islahatlarının başlanmasından 15 ildən çox vaxt keçir. Bu gün də davam etməkdə olan islahatların əsas qayəsi dünyanın təhsil meridianına çıxmaq; ən inkişaf etmiş ölkələrin təhsil ənənələri fonunda daha mükəmməl bir sistemin yaradılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Xüsusən ümumi təhsil sahəsində daha uğurlu nəticələrə gəlmək üçün səyləri birləşdirməkdir. XXI əsrin ikinci onilliyində məktəb inkişaf edərək əvvəlki səviyyəsini keçmişdir. Onun hazırkı missiyası tam mənasında özünün fəaliyyətində ifadə olunur. Bu mövqə həm humanist, həm humanitar, həm də demokratik pozisiyalardan müsbət aura yaradır. Təbii ki, özünün müsbət və nöqsanlı cəhətləri ilə bircə bu, belədir. Lakin unutmamaq olmur ki, bütün sahələrdə çatışan və çatışmayan paradokslar bir-birini tamamlamaqla həm inkişafımızı tənzimləyir, həm də bizi səfərbər ol-

mağa, fəaliyyətlərimizin fonunda tənqidi xarakterdə yanaşmaları həyata keçirməyə sövq edir. Azərbaycan təhsili müasir zamanın inkişaf meyillərini özündə cəmləməklə inkişaf edir. Qlobal dünyanın tələbləri ölkəmizin təhsil sisteminin dəyişərək daha modern bir məzmun və forma kəsb etməsinə qarşıya qoyur. Bu, müasir zamanda inkişafımızın əsasını təşkil edir. Çünki "Ölkəmizin qarşıdakı illərdə əsas inkişaf yollarını müəyyənləşdirən Azərbaycanın İnkişaf Konsepsiyasında ənənəvi iqtisadiyyatdan "bilik iqtisadiyyatı"na keçidin əsasının qoyulması, bunun üçün həlledici amil insan kapitalının adekvat inkişafının ön plana çəkilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu, təhsil sisteminin də kökündən dəyişməsinə, müasir təhsil sisteminin qurulmasına tələb edir" (M.Cabbarov. Ön söz. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. İllik hesabat, 2015, Bakı, 2015).

Niyə məhz 12 illik təhsil?

Təhsilin müddətinin müəyyənləşdirilməsi pedaqogikanın zəruri problemlərindən biridir. Elə bu səbəbdən də ümumi təhsilin optimal müddətinin müəyyən olunması həmişə müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Bu gün də ətrafında müzakirələr davam edən ümumi təhsilin müddəti məsələsində hələ də yekdil fikir yoxdur. Dünya ölkələrində 10, 11, 12, 13, hətta 14 illik ümumi təhsil müəssisələri mövcuddur. Aparılmış araşdırmalar hazırda isə 12 illik sistemdən daha çox istifadə olunduğunu göstərir. Azərbaycanda xeyli müddət ümumi təhsilin 10 illik sistemindən istifadə edilmişdir. Hazırda isə 11 illik sistem təbii olmaqdadır və 12 illik təhsilə keçilməsi planlaşdırılmışdır. Bu müddətin əhəmiyyət-liliyini aşağıdakı şərtlərlə əsaslandırmaq olar.

Əvvəla, Dövlət Strategiyasında göstəril-diyi kimi, "İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatına görə, hər hansı ölkədə istənilən təhsil pilləsi üzrə təhsil müddətinin bir il artırılması ölkədə ümumi daxili məhsulun 3-6 faiz artmasına gətirib çıxarır". İkinci, 12 illik ümumi təhsil sistemində key-cid dünyanın bu standartlarla işləyən çox say-da ölkələri ilə müəyyən təhsil mübadilələrinin sərəməli qurulmasına imkan yaradır. Üçüncü, ümumi təhsilin dəyərönlümlü məqsəd daşması, şəxsiyyətin, vətəndaşın formalaşmasına xidmət etməsi missiyası öz-lüyündə təhsil müddətinin az və ya çox dərəcə-də uzun olmasını tələb edir. Başqa sözlə, dəyərlərin mənimlənməsinin keyfiyyəti xarakter etibarilə ümumi təhsilin müddətindən daha çox asılıdır. Belə olduğu təqdirdə davamlı təhsilin daha möhkəm bünövrəsinin yaradılması üçün imkan yaranmış olur.

"Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında, ölkənin bütün sahələ-rində olduğu kimi, təhsilin də inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilir. Başlıca olaraq yeni təhsil sisteminin formalaşdırılması mühüm strateji addım kimi qeyd edilir və ümumi təhsillə bağlı siyasətin mahiyyəti açıqlanır. Qeyd olunur ki, "12 illik ümumi təhsil sistemində key-cid təmin ediləcək, bununla əlaqədar təhsil proqramları və dərsliklər müasir tələblər baxımından yeniləşdiriləcəkdir. Şagirdlərin id-rak fəallığını, ümumi inkişafını ləngidən mövcud "yaddaş məktəbi"ndən "təfəkkür və düşüncə məktəbi"ne keçidin təmin olunması məqsədi ilə sistemli tədbirlər görülməkdir. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsil təmayül-lər üzrə təşkil olunacaq, istedadlı uşaqlar üçün inkişafetirici fərdi proqramlar yaradılacaqdır. Eyni zamanda, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün də müxtəlif inkişafetirici, korreksiya-edici və inklüziv təhsil proqramları təbii olmaqdadır".

Göründüyü kimi, ölkəmizin təhsil siyasə-tində 12 illik təhsil xüsusi bir strateji xətt kimi dayanır. Onun reallaşdırılması təhsilin ye-nidən qurulmasına aid hissədə xüsusi olaraq ifadə edilmişdir. Açıq şəkildə göstərilmişdir ki, 12 illik təhsil sistemində keçiləcəkdir. Yadaş məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçid təmin olunacaqdır. Bunlar əslində Azərbaycan məktəbi barədə müasir dövrün tələbinə uyğun zəruri mesajlardır ki, onun təbii olaraq

yarlanması bizi daha da irəliləyən doğru addımla-mağa sövq edir. Bu zərurət birdən-birə yaranmamışdır. Onu zaman özü Azərbaycana bəxş etmişdir. Odu ki, hələ XX əsrin sonla-rında bu məsələlər mütəxəssislərimizi nara-hat etmişdir. Mərhum professor Əbdül Əlizadə ötən əsrin- XX əsrin son illərində bu günü düşünərək yazırdı ki, "Görəsən, XXI yüzil-likdə Azərbaycan məktəbi necə inkişaf edə-cəkdir? Məktəblərimizdə hansı fənlər öyrə-niləcək? Tədris planları və proqramlar necə, hansı prinsip və meyarlarla müasirləşdirilmə-lidir. Təhsilin humanitarlaşdırılması və ya fənlərin inteqrasiyası kimi köklü məsələlər hansı yollarla həll olunmalıdır?..." (Ə.Əlizadə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2001.). Doğrudan da, islahatın başlanğıc illərində belə proqnozların verilmə-si daha çox məktəbin gələcəkdə daha yaxşı, ümumi siyasətə uyğun fəaliyyətinə təsir gös-tərməkdən ibarət idi.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, ümumi təhsildə uğurlu fəaliyyət onun optimal modelin-dən çox asılıdır. Təbii ki, belə təhsil modelləri yaradılarkən məqsəd və vəzifələrin düzgün müəyyənləşdirilməsi vacib şərt kimi nəzərə alınır. Ona görə də, ilk növbədə, məqsədin müəyyən olunmasına xüsusi önəm verilir. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası-nın Qanununda ümumi təhsilin məqsədi xüsusi olaraq göstərilmişdir: "Ümumi təhsil təhsilalanlara elmlərin ümumi əsaslarını öyrə-dilməsinə, zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılanmasını, onların həyata və əmək fəali-yətinə hazırlanmasını tələb edir.

Ümumi təhsil təhsilalanların fiziki və in-tellektual inkişafına, zəruri biliklərə yiyələnməsinə, onlarda sağlam həyat tərzinə və sivil dəyərlərə əsaslanan vətəndaş təfəkkürünün formalaşmasına, milli və dünyəvi dəyərlərə hörmət hissəsinin aşılanmasına, aile, cəmiyyət, dövlət və ətraf mühit qarşısında hüquq və və-zifələrinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır" ("Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, "Öyrətmən" nəşriyyatı", 2009).

Bu məqsədə nail olmaq üçün optimal modelin işlənməsi xüsusi didaktik vəzifə kimi araşdırmaların aparılmasını tələb edir. Odu ki, Təhsil Problemləri İnstitutunda bu istiqamətdə araşdırmalar aparılmışdır. Belə qənaə-tə gəlinmişdir ki, dünyanın ümumi təhsil model-lərində çox müxtəliflik vardır. Xüsusilə ibtidai təhsil səviyyəsində bu müxtəlifliklər çox nəzərə çarpır. Konkret olaraq təcrübəsi öyrənilən 59 ölkədə ibtidai təhsil səviyyəsi müddəti müxtəlifdir: 14 ölkədə 4, 7 ölkədə 5, 23 ölkədə 6, 1 ölkədə 7, 5 ölkədə 8, 5 ölkədə 9, 4 ölkədə ştat və regionlardan asılı olaraq 4 (5) və ya (6) il müəyyən olunur.

Azərbaycanda isə hazırda 4 illik ibtidai təhsil təbii olmaqdadır. 12 illik təhsil modelinə keçdikdə bu, necə olmalıdır?

Azərbaycanda təhsil islahatlarının əsasını təşkil edən humanist və humanitar prinsiplərin nəzərə alınması istər-istəməz ümumi təhsilin dəyərönlümlü xarakterə malik yaradılmasını tələb edir. Ümumi təhsilin dəyərö-nümlü olmasında isə onun daha çox inteqrativ məzmun daşması, fənlərin birləşdirilməsi, standartların dəyərləri ifadə etməsi, onların mənimlənməsi üçün ilkin səviyyənin - ibti-

dai təhsilin müddətinin nisbətən çox olması əsas şərtlər kimi çıxış edir. İndiki halda Azərbaycan mühitində ibtidai təhsilin səviyyəsinin ən azı 5-6 il olması inkişafönlümlülük baxımından faydalı bilinir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ümumi təhsilin səviyyələrinin neçə illik olması bu vaxta qədər ciddi tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Ola bilsin ki, ənənəvi təcrübələr və klassik fikirlər daha çox diqqətə cəlb etmiş və əhəmiyyət daşımışdır. Lakin yaradıcılıq təcrübəsi onu göstərir ki, fikirlərdə müxtəliflik və ziddiyyət olan məqamlarda tədqiqatların aparılmasına ehtiyac yaranır. 12 illik təhsilin astanasında belə pedaqoji araşdırmalar əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

12 illik təhsilin məzmunu necə olmalıdır?

12 illik təhsil barəsində danışarkən ilkin olaraq onun məzmunu götür-qoy olunmalı, bu barədə konkret qənaətlərə gəlinməlidir. Çünki təhsilin məzmunu bir nüvə kimi onu stimullaşdırır, uyğun strategiyalardan istifadə edilməsini diqqətə edir.

Ənənəvi olaraq ümumi təhsilin səviyyə-ləri arasında əlaqələr sadədən mürəkkəbə prinsipi əsasında qurulur. Bu, əslində 12 illik ümumi təhsilin səviyyələri arasında əlaqələr üçün də xarakterikdir. Lakin zəruri olan bir neçə məsələ vardır ki, onlar daha fərqli yanaşma tərzini diqqətə saxlanılmalıdır.

Onlardan birincisi, ümumi təhsilin məzmununu artıq hesab edilən təlim yükündən təmizləməkdən ibarətdir. Yeni konsepsiyaya uyğun hazırlanmış standart və kurikulumlar buna imkan verir. Sadəcə nəticələri əhatə etməklə müvafiq qabiliyyət və dəyərlərin mənimlənməsini tələb edir. Bu qabiliyyət və dəyərlərin formalaşdırılması üçün zəruri hesab edilən bilikləri müəyyənləşdirmək və ondan istifadə etmək müəllimin ixtiyarına verilir. Müəllimlər təqdim olunan nümunələr əsasında tədris fəaliyyətini planlaşdırır və təşkil edir.

İkinci isə uyğun, bir-birinə daha yaxın olan fənlərin birləşdirilməsidir. Dünyanın qabaqcıl təhsil təcrübələrində bir-biri ilə bağlı olan fənlərin birləşdirilməsi qaydasından istifadə olunur. Ona görə də dil və ədəbiyyat, təbiət elmləri ilə, eləcə də incəsənətə əlaqədar fənləri ayrı-ayrılıqda birləşdirməklə xüsusi praktik yönlü fənlər yaratmaq və onlardan istifadə etmək olar. Bununla icbari təhsil pilləsində fənlərin sayını xeyli azaltmaq mümkündür.

Yuxarı siniflərdə isə təhsil prosesini təmayüllər üzrə təşkil etmək üçün yəni də yalnız aidiyyəti təmayül fənlərini müəyyən etməklə fənlərin sayını azaltmaq və lazımı biliklərin öyrədilməsinə şərait yaratmaq olar. Bütün bunlar isə mövcud olan təkrarlərin, praktik əhəmiyyəti olmayan anlayış və qaydaların aradan qaldırılması ilə nəticələ-nə bilər.

Məktəb həm də 12 illik təhsil sistemində keçməsi ilə inteqrativ xarakter daşmalı, bütün fəaliyyətlərin qurulmasında ona xüsusi önəm verilməlidir. İnteqrasiya ilkin olaraq təhsilin məzmun komponenti kimi təhsil səviyyələri üzrə şərtlərin (kompetensiyaların) müəy-

yən olunmasında, sonra həmin şərtlərə təminat verə biləcək fənlərin, yaxud fənn bloklarının yaradılmasında özünü bürüzə verəcəkdir.

İlkin müzakirədən belə nəticə çıxarmaq olmur ki, xüsusən icbari təhsil pilləsində daha çox inteqrasiyaların aparılmasına imkan vardır. Müəllimlər vaxt imkansızlığından şikayət etməklə şagirdlərin izafə vaxt itkisinə yol verdiklərini qeyd edirlər. Bu, məsələnin zəruriliyini əsaslandırmaq vacib şərtidir. Lakin digər tərəfdən fənlərə elm sahəsi kimi yanaşaraq onun öyrədilməsini də təşkil edənlər vardır. İkili yanaşmaların olduğu belə məqamlarda araşdırmalara, qazanılmış təcrübələrə istinad etmək daha düzgün nəticələrə gəlməyə imkan verir.

12 illik təhsilin düşüncə müstəvisində yaradılması

12 illik ümumi təhsilin düşüncə müstəvi-sində qurulması dünyanın sınaqdan keçirdiyi bir təcrübə olsa da, bunu bizim üçün tamamilə yeni bir yanaşma kimi qəbul etmək olar. Uzun illər yaddaş məktəbi kimi özünü təsdiqləmiş ümumtəhsil məktəbinə düşüncəni fəallaşdırmaq, ona rəvac verən müasir intellektual məzmun, eyni zamanda demokratik və humanist prinsiplərə söykənən texnologiyalar, strategiyalar gəlməlidir. Belə məzmun və texnologiyaların hazırlanmasında iki mühüm şərtin nəzərə alınması zəruridir. Onlardan birincisi, cəmiyyətin arzu və istəkləri, ehtiyaqlarıdır. Bu gün informasiyaların sürətlə artdığı və yeni texnologiyaların meydana gəldiyi bir zamanda yaşayırıq. Belə bir məqamda fəaliyyətlərini qura bilmək, bilik cəmiyyətinin fəal üzvünə çevrilmək hər kəsin ümud vəzifəsinə çevrilir. Hər kəs həyatı bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnməklə öz gələcəyinin astanasında dayanır. Müasir məktəb isə bu vəziyyəti nəzərə almaqla özünün məzmununu həyata keçirir.

İkincisi, hazırkı şəraitdə dünyanın təhsil məkanında zəruri şərtlər vahid ölçülər və tələblərlə müəyyən olunur. Onları bilmədən, bacarmadan daha geniş miqyasda əlaqələr qurmaq, fəal bir cəmiyyət üzvünə çevrilmək çətinləşir.

Bu iki şərtin yerinə yetirilməsi üçün çoxlu miqdarda kompleks tədbirlər, müxtəlif metodlar və texnologiyaların hazırlanaraq həyata keçirilməsi tələb olunur.

Düşüncə məktəbinin məzmunu da, texnologiyalar sistemi də ənənəvi məktəbdən fərqlənir. Bu məktəbdə təfəkkür fəallığını təmin edən mexanizmlərin yaradılmasına və onlardan istifadə olunmasına üstünlük verilir. Eyni zamanda şagirdlərin uğuru da onların kreativ bacarıqlarının səviyyəsi ilə ölçülür.

İnfrastruktur və təhsilin təşkili məsələləri

12 illik təhsilin qurulmasında başlıca cəhətlərdən biri onun infrastruktur məsələsidir. Bu barədə Dövlət Strategiyasında açıq şəkildə qeydlər verilir, yuxarı siniflərin təmayüllər üzrə qurulacağı göstərilir. Lakin ibtidai və ümumi orta təhsil səviyyələrinin hansı siniflə-

ri əhatə etməsi açıq saxlanılır. Əslində bu vəziyyətin yaranması təbii bir qəbul oluna-cıq qərar barədə götür-qoy olunmalı, daha optimal bir təklif meydana çıxarılmalıdır.

12 illik təhsilin bir mühüm xarakterik cəhəti də onun humanitar prinsiplər əsasında qurulması humanitarlaşdırılmasıdır. Təhsil-sünas alimlərin bəziləri humanitarlaşdırmanı humanitar fənlərin sayının, ona ayrılan saatların çoxaldılması ilə izah edirlər. Bu yanaşma tərzini müəyyən şərtlərdən biri olsa da, məsələnin mahiyyətini ifadə etmir.

Humanitarlaşdırma elitər tələblərin ödənilməsinə rəvac verməklə ümumi təhsildə hər hansı fənnin bu məqsədə xidmət göstər-məsini tələb edir. Məsələn, fizika fənni üzrə məqsədlər zəruri biliklər əsasında şərtlərin formalaşdırılmasına yönəldilir. Yekunda təlimin keyfiyyət göstəricisi də bu ölçülərlə müəyyən olunur. Yaxud Azərbaycan dili fənninin nailiyyətləri müasir cəmiyyətinin formalaşdırılması ilə meydana çıxır.

12 illik təhsilin xarakterik cəhətlərindən biri də vaxt bölgüsü məsələsidir. Məlumdur ki, yeni konsepsiya ilə işləyənlərin və bu gün ibtidai siniflərdə dərs aparılan xeyli hissəsi qarşıya qoyduqları məqsədin həyata keçirilməsində çətinlik çəkdiqlərini və bunun bilavasitə vaxt bölgüsü ilə əlaqəli olmasını bildirirlər. Doğrudan da, bu gün 45 dəqiqəlik akademik dərs saatının yetərli olmaması, bəzən müasir məqsədlərin reallaşdırılmasına imkan verməməsi müşahidə olunur. Bütün bunlar isə 12 illik təhsil sistemində təlim məşğələlərinə ayrılan vaxtla bağlı yeni müstəvidə düşünməyi tələb edir.

Ümumtəhsil məktəbinin 12 illik sistemə keçməsi, ilk növbədə, müəllimlərin, valideynlərin, eləcə də şagirdlərin düşüncəsi üçün imkan yaradır. Bu məsələ ilə maraqlananlar daha real təkliflərə çıxış etmək imkanına malikdirlər. Araşdırmalarda yeganə yol daha real uğunlaşma tapmaqdan ibarətdir. Məktəbin infrastrukturunun, tədris-metodik və maddi-texniki bazasının, eləcə də kadr potensialının hansı müstəvidə qurulması barədə mülahizələr irəli sürməklə əlaqədardır.

Nəhayət, 12 illik məktəbin müəllim probleminin mövcud olması da sadələşdirmə xarakterik cəhətlər içərisində xüsusi yer tutur. Belə ki, bu gün müəllim sayının keyfiyyət baxımından qədərincə olmaması ölkədə təhsilin inkişafına mənfi təsir göstərir.

Bugünkü müəllim müasir texnologiyaları mənimləməklə ondan yeri gəldikcə istifadə edə bildiyi kimi həmin texnologiyaları yaratmağı, hazırlamağı da bacarmalıdır. Bu mənada müəllim həm adi, həm də elektron resurslardan, onların mahiyyət və məzmunundan xəbərdar olmalıdır.

Bütün bunları şərh etməklə 12 illik təhsilin bəzi paradixmalarını nəzərdən keçirdik. Əlbəttə, onlar barəsində daha geniş və əhatəli müzakirələr aparılması günümüzün zəruri tələbidir. Şübhə etmirik ki, bu fikirlər maraqlı olacaq və mütəxəssislər tərəfindən müzakirə obyektinə çevriləcəkdir.

Ənvər ABBASOV,
Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, əməkdar müəllim